

Azamat XAYRULLAYEV,
katta o'qituvchi
(ToshDO'TAU, O'zbekiston)

N.NORQOBIL HIKOYALARI KOMPOZITSIYASI

Abstrakt. Maqolada yozuvchi N.Norqobilov hikoyalarining kompozitsion xususiyatlari haqida so'z boradi. Pezaj, detal va sarlavha kompozitsiyaning unsurlari sifatida tahlilga tortilgan. Shuningdek, sarlavhaning badiiy vazifasi xususida to'xtalinib, poetik tasnifi amalga oshirilgan. Detal, makon, zamon, ramziy, emotsional, obraz nomidan olingan shartli tasnifga kiruvchi sarlavhalar badiiyati haqida to'xtab o'tilgan.

Kalit so'zlar: hikoya, kompozitsiya, peyzaj, detal, sarlavha, konsepsiya.

Abstract. The article talks about the compositional features of the stories of the writer N. Norkabilov. Landscape, detail and title are analyzed as elements of composition. Also, the artistic function of the title was discussed and poetic classification was carried out. Details, space, time, symbolic, emotional, and the conventional classification of the titles are discussed.

Key words: story, composition, landscape, detail, title, concept.

Har qanday badiiy asar poetikasi haqida gapirganda, avvalo, uning kompozitsion xususiyatlari yoki yozuvchining badiiy mahorati haqida gap boradigan bo'lsa, ijodkorning kompozitsiya yaratishdagi o'ziga xos mahoratiga e'tibor qaratiladi. Kompozitsiya istilohi haqida adabiyotshunos olim D.Quronov "Badiiy asardagi shakl komponentlarini mazmunni shakllantirish va ifodalash uchun eng qulay tarzda uyushtirish kompozitsiyaning zimmasidagi vazifa sanaladi. Kompozitsiya (*lot*, tartibga solish, tuzib chiqish) asardagi barcha unsurlarni shunday uyushtiradiki, natijada unda bironta ham ortiqcha unurning o'zi bo'lmaydi, zero, har bir unsur asar butunligida o'zining funksiyasiga ega, muayyan g'oyaviy-badiiy yuk tashiydi. Asarda ularning har biri o'z o'rnida, me'yorida ishlatilishi, butun bilan mustahkam aloqada bo'ladigan va bu aloqalar anglandigan tarzda joylashtirilishi muhim [Quronov D. 2020,118]" deb yozadi.

Badiiy niyat va muallif nazarda tutgan g'oyani ifoda etuvchi peyzajning N.Norqobilov kichik nasriy asarlarida o'rni katta. U peyzajni turli usullar orqali qo'llash bilan hikoya janrining imkoniyatlarini keng ekanligini ko'rsatib beradi. Adabiyotshunos E.Xudoyber-

diyev – “Yozuvchilar peyzaj yordamida xarakterlarni harakatda, doimiy oʻzgarishda koʻrsatadi [Худойбердиев Э. 2007, 80]” – deya yozgan edi. Ayni fikrning isbotini N.Norqobilov ijodining dastlabki davrida yaratilgan “Kapalak” hikoyasidan tortib “Quyosh tutilgan kun”, “Doʻngkalla”, “Yongʻin” va boshqa hikoyalari misolida koʻramiz. Mazkur hikoyalarda badiiy voqelik sodir boʻladigan makon, zamon tushunchalari ham voqealarning rivojlanishi ham tabiat tasviri fonida koʻrsatiladi. “Quyosh tutilgan kun” hikoyasida peyzaj – quyoshning tutilishi nafaqat qahramonning ruhiyati, holati bilan-gina emas, balki muhitning tasvirini ochishda ham oʻrni kattaligi koʻrinadi. Hikoyada peyzaj qahramonning ruhiy-emotsiyanal holatini ifoda etishda fon vazifasini bajarish bilan birga parallel ravishda tasvirlanadi.

“Doʻngkalla” hikoyasida yozuvchi peyzaj tasvirini chizish bilan Doʻngkallani oʻziga xos xarakterini ochib beradi. Shuningdek, “Yozning birinchi kuni” hikoyasida ham yumronqoziqlar sardori Tirtiqning xatti-harakatlar, holati peyzaj yordamida yoritiladi. Ayniqsa, peyzajning asar kompozitsion qurilishida ahamiyati ortib, badiiy niyatni amalga oshirishda muhim vosita sifatidagi oʻrnini “Yongʻin” hikoyasida ham koʻramiz. “Tanasiga chirmashgan olovdan poyasi kuygan azim boboterak uzumzor ustiga gursillab qularkan, yigʻilganlar nazarida olamni jahannam otashi quchganday boʻldi. Yiqilgan daraxtdan chortarafga sochilgan choʻgʻ-u alanga nafaqat zaminni, balki osmon-u falakni ham kuydirib yuboradigandek edi. Olovning shashti baland edi. Uning taftiga chidayolmay chet-chetga qochgan odamlar gʻalati bir sinoatni, yaʼniki alangaga aylangan daraxtning oʻtli panjalari bamisoli ilonday bilanglab, tokzorni yanada kengroq qamramoq koʻyida gʻimirlayotganini sezmay qolishdi. Nega deganda, yarim tunda kutilmaganda yuz bergan bu hodisa barchani yomon dovdiratib qoʻygan. Boz ustiga, koʻpchilikning diqqati tomi gurillab yonayotgan moʻjaz oqish binoga qaratilgandi. Yiqilgan terakka baqamti qad rostlagan bu binoning tomi anchadan beri yonayotgan boʻlsa-da, uni oʻchirmoqqa hech kim oshiqmas, oshiqqanlar esa olov taftiga chidayolmay ortga chekinishar, goʻyo chetdan madad kutishayotgandek, aksariyat kishilar besamar tentirashardi” [<http://uzsmart.ru>].

K.Hamrayev "Normurod Norqobilov hikoyalarida esa badiiy peyzaj poetik obrazlar qatorida turadi. Xususan, bola va chol obrazlari tabiatning bir bo'lagiga aylanib, atrofdagi odamlarni kuzatadi. Yozuvchining qaysi hikoyasini o'qimang tabiatning go'zal tarovatini, xushbichim nafosatini tuyasiz. "Chol va ilonlar", "Keksa tut", "Buloq", "Kapalak" hikoyalari badiiy peyzaj asosiga qurilgan. Masalan, "Keksa tut" asarida personajlarning xatti-harakatlari, fe'l-atvori, keksa tut nigohida bayon qilinadi. Natijada, keksa tut va ro-viy subyekti qorishib yagona obrazga aylanadi: tepki zarbidan tut daraxti qattiq silkindi. U bu xil kutilmagan zarbalarga ko'nikib ketgan esa-da, negadir bu galgisiga chidashi xiyla og'ir kechdi. Keksa tanasi ich-ichidan qaqshab, novdalarigacha zirillab va titrab ketdi, shunga qaramay, pinak buzmaslikka urindi – ichidan to'lqin urgan ingrog'ini shabadada tebranayotgan yaproqlari shovuriga ko'mib, odatdagidek, qaddini adil tutdi. Yozuvchi hikoyada badiiy peyzaj vositasida katta janrlarga xos bugungi kunning dolzarb mavzusini tasvirlagan... Umuman olganda, badiiy peyzaj hikoya tarkibida yozuvchining g'oyaviy badiiy niyatini yuzaga chiqaruvchi, syujet voqealarini bayon qilishda badiiy obraz ruhiyatidagi chizgilarni tasvirlovchi, asar kompozitsiyasini tashkil qilishda poetik komponentni tashkil etivchi vosita sifatida namoyon bo'ladi [Hamrayev K. 2020, 83]" – deb yozgan edi.

Hikoya janrining nazariy-estetik tabiatidan kelib chiqadigan bo'lsak, yagona voqeaning ta'rif-tavsifi asosida A.Qahhar "O'g'ri", "Bemor" yoki "Ko'r ko'zning ochilishi" hikoyalarini yaratibgina qolmasdan birgina detal zamiriga "Anor" hikoyasini qurgani bizga ma'lum. Demak, ushbu janrning xususiyatidan kelib chiqilsa, hikoyada detalning ahamiyati anchayin ulkan ekani oydinlashadi. Avvalo, badiiy detalni qo'llay olish ijodkorning uslubiy mahoratiga bog'liq bizningcha. Shunga ko'ra uni bir qancha turlarga, muhimi, yozuvchining badiiy niyatidan kelib chiqib, guruhlariga tasnif qilish mumkin. M.Veller detalning rang, tovush, hid, ta'm kabi inson sezgi a'zolari orqali bilish mumkin bo'lgan o'ziga xos turlari haqida yozgan edi. Adabiyotshunos Y.Solijonov Sh.Xolmirzayevning uchta hikoyasining tahliliga bag'ishlangan "Detallar tilga kirganda" maqolasida yozuvchi asarlarining quyidagi jihatlariga diqqat qiladi,

“Hikoyalarning boshlanishidanoq butun voqelikka tatigulik muhim detallarga duch kelamiz. E’tibor bering-a: 1. “O’sha pastlikka egi-lib o’sgan gujumcha ostida o’tiribman. Kursida. Kursining oyoqlari yerga botib ketgan. Namgarchilik-da. Aytdim-ku, yo sakkizinchi, yo to‘qqizinchi may edi... Jiydalar gullagan. Unisining shoxida bir bulbul sayrasa, bunisining shoxida bir bulbul sayraydi. Xo‘roz-ma-kiyon.” (“Quyosh-ku falakda kezib yuribdi”). 2. “Yomg‘ir shunday kuch bilan quya boshladiki, bekat ayvonida turishning iloji qolma-di. Buning ustiga g‘uvillab shamol esar, yomg‘irni bukib-qayirib ayvon ostiga urar edi...” (“Bulut to‘sgan oy”). 3. “Do‘lana shunday turibdi. Yo-yolg‘iz deng. Atrofda na‘matak butalariyam yo‘q. O‘s-maydi-da bu suvsiz toshloqda. Ammo do‘lana! Qoyilman: suvni qayerdan ichar ekan? Ha-ha, tomiri chuqur ketgan-da, yantoqqa o‘xshab. Kungay tomonida oppoq-oppoq gullari ochilib turar edi” (“Kuzda bahor havosi”).

Hikoyalardagi “gujumcha”, “yomg‘ir”, “shamol”, “do‘lana” peyzaj-manzarani to‘ldirish, tasvirni kuchaytirish niyatida keltirilgani yo‘q, balki hikoya qahramonlarining xarakteriga, tabiatiga, taqdiri-ga u yoki bu darajada daxldor detallardir [<https://n.ziyouz.com/portal>]. Adabiyotshunos maqolada Sh.Xolmirzayev hikoyalarining sarlavhasi va unda qo‘llangan detallar aro sematik-struktur munosabatga jiddiy ahamiyat beradi. Keltirilgan parchadan anglashil-ganidek, olim hikoyalarning tabiat tasviri bilan bog‘liq detallariga urg‘u beradi. Shunga tayangan holda biz mazkur detallarni peyzaj detal deb olamiz. Peyzaj detallar obyektimiz misolida ham ko‘plab uchraydi. “Zangori ko‘l”da ko‘l va jarlik, dasht, “Do‘stlar”da jar-lik, “Enatepa”da tepalik, “Tavatosh”da tosh, “Dashtda” hikoyasida dasht singari. Umuman adib hikoyalarida peyzaj detallarning o‘rni katta. “Dashtda notanish kelinchakni kuzatib borarkan, oqshom bu ishi uchun juvonning xeshlaridan boplab kaltak yeyishini xayoliga ham keltirmagan holda egarda alplardek mag‘rur o‘tirardi. Yomon tili tufayli eridan nasibasini olib, qishlog‘iga arazlab ketayotgan kelinchakning hadikli qarashlarini sezmas, qilayotgan bu ishidan masrur holda borardi. Axir, yigirma odimcha oldin pildirab keta-yotgan ojizaga panoj edi-da. U bor ekan, biydek bu dashtda hech kimsa unga dahl qilolmaydi-da [<https://n.ziyouz.com/portal>].”

Birgina “non” detali “Alam” va “Judolik quvonchi” hikoyalarida muhim poetik vazifa bajargan. Har ikkala hikoyada ham detal muallif badiiy niyatini ifodalab beradi. “Alam” hikoyasining qahramoni Nodirning xarakteri non detali orqali ochilgan bo‘lib, asarda Nodir va Tolib aka o‘rtasidagi ziddiyat tasvirlangan. Tolib aka butun umrini halol mehnati bilan temiryo‘l stansiyasida o‘tkazgan, Nodir esa tajribasiz bo‘lsada buni tan olgisi kelmaydi. O‘zini boshliq ekanini ko‘rsatmoqchi bo‘ladi.

“Tungi smenada yuz bergan “ChP”ni sharhlay turib kollektivni hushyorlikka chaqirmoqchiydi u. Ammo maza qilib gapirayotgan edi. Hamma og‘zingga tikilib tursa, gap degani ichingdan qaynab chiqaverarkan. Shunda deng, bir chekkada g‘ijinib o‘tirgan Tolib aka qaynab turgan qozonga to‘satdan bir parcha muz tashlab yuborsa bo‘ladimi. “E, bo‘ldi-da endi, buncha cho‘zg‘ilaysan!?” Nodir huzur qilib chaynayotgan luqmasidan tosh chiqqanday bir qalqib tushdi. Dovdirab qolib og‘zidan chiqqaniyam, shu bo‘ldi: “Agar yoqmayotgan bo‘lsa, marhamat, chiqib keting!” “Vaqt... – chol bilagidagi soatga nuqidi. – Nima qilasan bekorchi gaplar bilan boshni qotirib!? Lo‘nda qilib ayt-qo‘yda!” Shundan so‘ng Nodir u dedi, Tolib aka bu dedi, axiyri chol “Ezma-churruk!” deya eshikni taraqlatib yopib chiqib ketdi [Норқобилов Н. 1990,37]”. Nodir Tolib aka bilan majlisda bo‘lgan arziyas tortishuvdan keyin qulay vaziyat paydo bo‘lishi bilan undan o‘ch oladi.

“Nodirning ko‘ngli birdan ravshanlashganday bo‘ldi: qasos daqiqalari yetib kelgan edi! Ana endi, bu cholning popugini shunday pasaytiradi-ki...

– Nima qilganingiz bu?! Esingiz joyidami?! Qani, yuring! Siz bilan boshqa yerda gaplashamiz!

Tolib aka, ko‘zi yerda g‘ujanak bo‘lib yotgan Zokir chapanida, es-hushini yo‘qotgan bir ahvolda shalvirab turardi. Nodir yosh bolani turtkilaganday, uning yelkasiga turtgandan so‘nggina, chol ito-atkorona unga ergashdi.

Ro‘molni ko‘zlarigacha tushirib tang‘igan juvon depo hovlisini changitib supurar, har supurgi tortganda, axlatga qorishib bir parcha non bo‘lagi ham koptokdek dumalardi [Норқобилов Н. 1990, 40]...” Keltirilgan parchadagi detal orqali bir vaqtning o‘zida o‘quv-

chi personajlarning xarakter xususiyatlari, muallif badiiy niyati, asar g'oyasini anglaydi.

“Judolik quvonchi” hikoyasida ham non detali badiiy obraz darajasiga ko'tariladi. “Deraza raxida esa kecha cholning qo'lidan tortib olingan non bo'lagi yotardi. Allaqachon unga ega chiqqan chumolilar bandalarning bu yolg'on uvvoslari bilan ishlari yo'q, non uvoqlarini bir jonu bir tan bo'lib, imi-jimida o'z inlariga tashirdi [Норқобилов Н. 2022, 191]”. Ayni ikki hikoyada bir detal turli poetik ma'no vazifalarini istifoda etib keladi.

Badiiy asar sarlavhasi xususida adabiyotshunos H.Umirov shunday yozadi: “Asar sarlavhasi shunday bir yoki bir nechta so'zda ifodalanishi, yuzlab sahifalarga sochilgan fikrni o'zida aniq, nomlanishidanoq o'quvchini o'ziga jalb qilishi lozim [Умров Х. 2004, 136]”. Shuningdek, K.Hamrayev “Hikoya kompozitsiyasi” nomli monografiyasida sarlavhaning tiplari va strukturasi alohida to'xtalib, sarlavhaning to'rt xil turini keltiradi, Ruhiy-emotsional sarlavhalar qatorida A.Qahhor “Dahshat”, Sh.Xolmirzayev “Ko'ngil”, “Nimadir yo'q bo'ldi”, A.Yo'ldoshning “Yolg'on va haqiqatlar” hikoyalari bilan birga N.Norqobilovning “Ayriliq quvonchi” hikoyasini ham sanab o'tadi. Ruhiy-emotsional sarlavhalar haqida gapirib, K.Hamrayev “Qaysidir ruhiy holatning butun asarda mujassam qilinishi sababli u sarlavha o'laroq hikoya tepasidan joy oladi [Хамраев К. 2020, 100]” – deydi.

Bizningcha, ijodkor o'z asarini yozish jarayonida uning ongida asarni jamlab, butlab turgan yagona bir chiziq, yo'l, deylik bu asar g'oyasi bo'lsin, mavjud bo'ladi-ki, sarlavha ana shu g'oyaning, yoki aytaylik asar mazmunining muxtasar nomi. Ushbu jumlar sarlavhaning butun mohiyatini o'zida ifoda etmagan bo'lsa-da, har holda asarning barcha qism va bo'laklarini o'zida mazmunan istifoda etgan lunda bir so'z yoki jumla ko'z oldimizda sarlavhani gavalantiradi. Sarlavha tanlash tabiiy-ki, muallifning mahorati bilan bevosita bog'liq, ba'zi asarlarning nomlari ijod jarayonida dunyoga kelsa, ayrim asarlar yakuniga yetgach muallif unga sarlavha qo'yadi. Ba'zida esa muallif asar nomini o'zgartirib boshqa sarlavha tanlaydi. Bunday holatlar adabiy jarayonda ko'pda kuzatilmaydi, biroq mohir hikoyanavis Shukur Xolmirzayev “Havas” (1972) nomini o'z-

gartirib "O'zbekning soddasi", To'xtamurod Rustam o'z romanini "Kapalaklar o'yini" deb nomlagan bo'lsa keyingi nashrda "Dengiz ko'rmagan odamlar", Nazar Eshonqul "Evalyutsiya"ni o'rniga "Istilo" sarlavhasini qo'llagan.

N.Norqobilovning hikoyaga sarlavha tanlashi boshqa adiblar-nikidan farq qiladi. Shuni ta'kidlash joizki, adib ijodining kompozitsion o'ziga xosligi aynan sarlavhada ko'zga tashlanadi. Masalan, adib bir hikoyaga ikki xil nom qo'yadi yoki bir nomda ikki xil hikoya yaratgan-ki, chalkashliklarni yuzaga keltirmaslik uchun adib ijodidagi bu jihatga alohida e'tibor qaratish zarurati tug'iladi. Ularni quyidagicha shartli uch xil guruhga bo'ldik.

Birinchi, sarlavha o'zgarsa ham ma'nosini qisman saqlanib, asarning g'oyaviy mazmuni o'zgarishga uchramagan "Yakson bo'lgan qit'a", "Loyxandaqdagi besh qit'a" (*"Chetdagi odam" 2016-yil*) yoki "Xandaqdagi besh qit'a" (*"Tanlangan asarlar" 2022-yilda*) "Yuk" hikoyasi (*Yoshlik jurnali 1984-yil, 2-son*) "Tavatosh" nomi bilan (*1987-yilda nashr qilingan "Zangori ko'l"*) "Ayriliq quvonchi" (2010) yoki "Judolik quvonchi" (*"Chetdagi odam" 2016-yil, "Tanlangan asarlar" 2022-yilda*), "Qo'shiq" (2000-yil) yoki "Mung" (*Chetdagi odam" 2016-yil, "Tanlangan asarlar" 2022-yilda*) va "Bo'ron qo'pgan kun" (2005) yoki "Quyun" (*"Chetdagi odam" 2016-yil*) hikoyalar.

Ikkinchi, sarlavha o'zgarishi bilan asar g'oyaviy mazmuni mutloq o'zgargan, biroq ayni syujet saqlangan asar. "Oriyat" (*"O'zbekiston adabiyoti va san'ati" gazetasi, 2014 yil 13-son*) hikoyasining sarlavhasi keyingi nashrda "Chetdagi odam" nomi bilan o'zgargan (*shu nomdagi hikoyalar to'plami 2016-yilda e'lon qilingan, 2022-yilda "Tanlangan asarlar"iga ham shu nom bilan kiritilgan*).

Uchinchi, bir nom turli xil syujetdagi asarlarga qo'llangan. Adib "O'g'ri" sarlavhasi ostida **uch xil syujetdagi** hikoya yozgan (*"Unitilgan qo'shiq" hikoyalar to'plami 1990-yil, (hikoya qahramoni Sattor), "Paxmoq" qissa va hikoyalar to'plami 1997-yil, (asar qahramoni Vohid), "Tanlangan asarlar" 2022-yil, (hikoya qahramoni Mirhaydar), "Kurash" (hikoya qahramoni Hamida momo)* sarlavhasi 2013-yilda e'lon qilingan hikoyaga va 2018-yilda e'lon qilingan qissaga (*qissa qahramoni Xurram qotma*) ham qo'yilgan. 2000-yilda nashr qilingan "Bekatlardagi oq uycha" to'plamidan "Oriyat" nomli hikoya joy

olgan bo'lib uning yuqoridagi 2014-yilda yilda yozilgan hikoyadan syujeti mutloq farq qiladi. Ushbu asar qahramoni Hasan palvon.

Yuqorida sarlavha o'zagarsa ham, ma'nosi qisman saqlanib qolgan hikoyalar qatorida "Ayriliq quvonchi" yoki "Judolik quvonchi" hikoyasini sanagan edik. Ushbu hikoyaga "Ayriliq quvonchi" nomini qo'ygan adib keyingi nashrlarda sarlavhani qayta o'zgartiradi. Chunki, sarlavha uchun tanlangan "ayriliq" so'zi asarning mohiyatini to'la ifoda etmaydi. Asar qahramoni bola bobosi Norboy choldan ayrilmadi, balki butunlay judo bo'ldi. Bizningcha ham asarning "Judolik quvonchi" deb nomlanishi to'la ma'noda o'zini oqlaydi.

Hikoyaning ilk jumlasini xabar bilan "Bola do'ngda bobosi Norboy cholni kun qaytganidan beri kutadi [Норқобилов Н. 2022, 182]" – deya boshlanadi. Bizningcha mana shu ilk jumlaning o'zida asarda ro'y beradigan voqelikka ishora bor. Ya'ni kun qaytishi, quyoshning yaqin orada botishi, kun yakunidan obrazli qilib aytganda esa "umr shomi"dan darak beradi. Ushbu hikoyada his-tuyg'ular, obrazlar, detallar qarama-qarshi qo'yilganini ko'ramiz. Yig'i va quvonchning bir biriga qarshi qo'yilishi chin ma'noda muallif mahoratini ko'rsatadi. Zero, chinakkam badiiy asargina qayg'uda quvonch, quvonchda qayg'uni ifoda etadi-ki, adib buni sarlavhaning o'zidayoq mahorat bilan ko'rsatib bergan.

Asarda bola va Muso obrazlarining xarakteri Yomonqul, Bozor, cholning qizi fe'l-atvoriga qarshi qo'yiladi. Adib ismlarni ham asar personajlarining xarakter xususiyatlaridan kelib chiqib tanlaydi-ki, Bozor, Yomonqul obrazlari nafs kishilari sifatida gavdalanadi. Yozuvchi "Chetdagi odam" hikoyasida ham Muso ismini qo'llagan, ikkala hikoyada ham Muso ismi ramziylik kasb etib insoniylik tim-soliga aylanadi.

Asarda detallar ma'lum ma'noda ramziylikka ega. Hikoya do'nglik detalidan boshlangan bo'lsa, yakunida qotgan nonni chumolilar iniga tashib ketishi bilan tugaydi. Do'nglik detali hayotni, chumolilar ini esa qabrni ifodalaydi. "Sarlavhada ma'naviy zidlov kuchli matematik hisobda $2 \times 2 = 4$ bo'lganidek, hayot mantig'iga ko'ra ham "judolik" so'zi "qayg'u, istirob" so'zlari bilan muvofiq keladi. Judolik odam bolasini quvontiradi deyishi $2 \times 2 = 5$ degandek gap. Biroq asl adabiyot mana shu paradoksal haqiqatni isbotlay oladi.

N.Norqobilov ham mana shu ikki zidni bir hikoyada jamlab, badiiy asoslab berishga erishgan. Hikoya qahramoni – bola do‘ngga chiqib olib, kemshik og‘zida qotgan non shimayotgan, munkayibgina shahardagi o‘g‘lini kutayotgan bobosini yaxshi ko‘radi. Ayni paytda uning tezroq o‘lishini istaydi. Hikoya mana shu istakni asoslashga, badiiy-mantiqiy yechimini topishga qaratilgan [Жўрақулов У. 2018, 7 декабрь №50].”

“Mung” (*“Qo‘shiq”*), “Bo‘ron qo‘pgan kun” (*“Quyun”*) hikoyalari-ning sarlavhasi haqida aytib o‘tish kerakki, adib “Tanlangan asarlar” (2022) to‘plamida yana qaytadan mazkur hikoyalarni “Mung” va “Bo‘ron qo‘pgan kun” sarlavhalari bilan e‘lon qildi. Hikoyalarning syujetidan kelib chiqib aytadigan bo‘lsak, ushbu sarlavhalar har ikkala hikoyaga munosib nom. “Bo‘ron qo‘pgan kun” hikoyasida qahramon asar boshidan psixologik jihatdan tayyorlab kelinadi. Sanam xolaning ichidan asta-sekinlik bilan yetilib kelayotgan, ornomusni unutgan guzardagi kimsalarga bo‘lgan alam va nafrati bir kun kelib kutilmaganda bo‘ron kabi o‘zini ko‘rsatishi aniq edi. “U qassobni nigohi bilan “nimta”lab, nari o‘tadi. Yemakxonaga yetib yetmay to‘xtaydi. Ko‘zlari Eshqul somsapazni gangitib, stol tevaragida o‘tirganlarda qo‘nim topadi. Nechundir faqat tuk bosgan ensalar-u, yag‘ir yoqalarnigina ko‘radi. O‘tirganlar qiyofasini ilg‘amaydi, to‘g‘rirog‘i, ilg‘ayolmaydi. Shunda olam kir, tiriklik chirkin tuyuladi. Najot istab, ufqqa ko‘z tashlaydi. Ufq tuproq rangida, osmon ham shu tusda. Qaynoq garmsel borliqni to‘zonga burkamoqchidek, o‘qtin-o‘qtin quturadi. Oqibat, kishilik qiyofasi changga belanganu, ularda mana shu tuk bosgan ensalar-u, yag‘ir yoqalargina qolgan-dek go‘yo. Bundan uning yuragi battar siqiladi va beixtiyor tiliga shu gaplar ko‘chadi: “Xudoyimi-iy, bularni yaratib nima qilarding, a?! [Норқобилов Н. 2022, 250]” Keltirilgan parchada adib har bir detal va peyzajdan mohirona foydalanadi. Peyzaj qahramon ruhiyatiga mos tasvirlanadi. Ayniqsa, garmselni go‘yoki borliqni to‘zonga burkamoqchidek tasvirlanishi asarda sodir bo‘lajak “bo‘ron”dan darak, ishora berib turibdi. Asar yakunida Sanam xola qo‘lida bolta ushlagancha shiddat bilan otilib guzardagilarga qarshi chiqishi ular uchun to‘satdan paydo bo‘lgan bo‘ron kabi daxshatli bo‘ldi.

Agar yozuvchi sarlavhaga “Quyun”ni chiqarganda edi ikki jihat-

dan asarga mos kelmagan bo'lar edi sarlavha. Birinchidan quyun so'zi bo'ronga nisbatan muallif yuklamoqchi bo'lgan ma'no bilan birga asar syujetini o'zida ifoda etolmaydi. Ikkinchidan, asarda qahramonni ichidagi g'azabni paydo bo'lishi, uni sekinlik bilan, kun sayin kuchayib, oshib borishi va kuni kelib o'zini ko'rsatishi tasvirlangan. Bu tomondan qaralsa asar voqeligini, u sodir bo'ladigan kunga berilgan ishorani "Bo'ron qo'pgan kun" sarlavhasi ifodalay oladi.

"Mung" hikoyasida ham "Bo'ron qo'pgan kun" hikoyasi singari ruhiy-emotsional tasvir xususiyati ustunlik qilishini kuzatamiz. Asarda qahramonning voqelikka munosabati sentimentallik kasb etib, cholning ichki istiroblari, emotsional holati tasvirlanadi. "Mujjalari yumiq – bunaqa payt hech narsani ko'rmaydi, eshitmaydi. Ko'z yoshlari ajin tilimlagan ko'zlarini yumib, moshgurich saqolida marvarid donalariday qotarkan, botayotgan quyoshning qizg'ish nurida bamisoli yoqutday tovlanadi. Kuylayotganida chol bu olamning odami bo'lmay qoladi. Ovozi o'tmishning teran chohlaridan selqib chiqayotgandek, kishida g'alati bir hisni tug'diradi – etni junjiktiradi, ham hayolga toldiradi. Dunyo ko'hna, u esa dunyodan ham qadim ko'rinadi [Норқобилов Н. 2022,146]. Keltirilgan parchada qahramon ruhiy olamining ich-ichiga kirib, uning yuragi tubidagi alam va iztirobning mohirona chizilgan tasvirini ko'ramiz. Qachonlardir sevikli ayolidan ajralgan, yolg'iz, cholning mungli, ezgin qiyofasining gavdalanishi, bu alam va dard hikoya so'ngiga qadar qahramonni tark etmasligi asarga "Qo'shiq" sarlavhasini tanlanishi mos kelmasligini ko'rsatadi. "Qo'shiq" so'zida ma'lum ma'noda ijobiy bo'yoqdorlikka ega, u tushkinlikni emas, jo'shqin va ko'tarinki kayfiyatni bildiradi. Qahramonning ruhiy holati va asar mazmuni ham "mung" so'zi hazinlik, ma'yuslik ma'nolarani anglatishi sababli sarlavha darajasiga chiqa oladi. Shuning uchun muallif "Qo'shiq" sarlavhasi o'rniga "Mung"ni qayta qo'yishi o'zini oqlaydi.

"Chetdagi odam" yoki "Oriyat". Biz ikki nom bilan ataladigan *ya-gona syujetdan* iborat ushbu hikoyalarni keyingi o'rinlarda "Chetdagi odam" va "Oriyat" sarlavhalari bilan ataladigan *ikki mustaqil hikoya* sifatida qaraymiz. Hikoya voqealari markazida turgan, uning syujetini siljitib, rivojlantiradigan, asar g'oyasini o'zida tashiydigan

Muso ferma obrazi “Chetdagi odam” hikoyasining bosh qahramoni sanaladi. Ushbu hikoyaning nomi asardagi obraz nomidan kelib chiqqan sarlavha hisoblanadi.

“Oriyat” hikoyasida detal sifatida or-nomus tuyg‘usi asar qismlari, epizodlarini jamlab turadi. Badiiy detalning bir turi bo‘lgan ruhiyat detali sarlavha darajasiga ko‘tariladi. Ushbu hikoya qahramoni Bola.

N.Norqobilov hikoyalariga qisqa lo‘nda sarlavha tanlaydi. Adib obrazlilikka, ramziylikka, polesemantik ma’noga ega so‘zlarni sarlavhaga olib chiqmaydi. Adib nisbatan an‘nanaviy yo‘ldan boradi. Uning sarlavhalari Abdulla Qahhor hikoyalarining nomlarini yodga soladi. Yozuvchi hikoyalarining sarlavhalarini quyidagicha tasnif qilish mumkin. Bular detal, makon, zamon, ramziy, emotsional, obraz nomidan olingan shartli tasnifga kirivchi sarlavhalar. Shartli deyishimizga sabab esa emotsional sarlavha ramziylikka ega bo‘lishi yoki vaqt va zamon tasnifidagi sarlavha boshqa tasnifga ham aloqadorlikka ega bo‘lishi mumkin.

Detal sarlavha – “Ro‘molcha”, “Tavatosh”, “Kapalak”, “Quduq”, “Kitob” va boshqa sarlavhalar. Adib hikoyalarining katta qismini detal sarlavhalar tashkil etadi. Detal sarlavhalar haqida gapirganda aytib o‘tish kerakki, hikoya syujetida badiiy detal muhim ahamiyatga ega bo‘lish bilan birga, qahramonlar taqdirida ham katta rol bajargani uchun asar sarlavhasi darajasiga chiqadi. Masalan, yozuvchining “Ro‘molcha” hikoyasini oladigan bo‘lsak u “...xarakterli bir detal – oddiygina ro‘molcha bilan bog‘liq hodisalar asosiga qurilgan. Hikoyada oshiq-ma’shuqlarga daxldor, tasodifan bola qo‘liga tushib qolgan, bosh hoshiyasiga qizil ipak bilan to‘r to‘qilgan, bir chetiga esa oshiq – ma’shuqlar ismining bosh harfi chatilgan oddiy sariq ro‘molcha bir necha personajlar bisotini ochib beruvchi sehrli kalit vazifasini o‘taydi... Hikoyada oddiy detal jiddiy ma’nodorlik kasb etib, muayyan badiiy maqsadga xizmat qiladi [Ёшлик, 1983, 2-сон. 39].”

Makon bilan bog‘liq sarlavhalarga “Pivoxonada”, “Yo‘lda”, “Chorraha”, “Yo‘lak”, “Ziyoratgoh”, “Dashtda”, “Enatepa”, “Qorovultepa”, “Yakkasuv”, “Tepalik” hikoyalari misol bo‘ladi. Ushbu sarlavhalar, hikoya syujeti konkret makon doirasida kechishi, yoki

muayyan makon detalining badiiy obraz darajasiga chiqishi bilan xarakterlanadi. Bu xil hikoyalar asosiy planda qahramonning ichki olami bilan parallel ravishda ma'naviy qiyofasi, e'tiqodini tasvirlashi jihatidan ajralib turadi. Shuningdek, asar voqeligi ro'y beradigan makon qahramon taqdirida yoki ruhiyatida keskin burilish yasaydi.

Badiiy asar syujetida vaqtni, zamonni ifodalovchi sarlavhalar-ga adibning "Yomg'irli oqshom", "To'y kechasi", "Yozning birinchi kuni", "Tungi mehmon" va boshqa hikoyalari kiradi. Ushbu hikoyalar syujeti makon va zamon chegarasida, bir xronotop doirasida kechadi. Masalan, "Tungi mehmon" hikoyasida badiiy voqelik Chamanoyning hovlisi va tun bilan chegaralansa, "Yozning birinchi kuni"da voqealar daryo sohilada, quyosh botgungacha ro'y beradi.

Qahramonning emotsional holati bilan bog'liq sarlavhali hikoyalarga "Mung", "Quvonchli kun", "Bo'ron qo'pgan kun", "Alam", "Tugatilmagan surat" kabilar kiradi. Mazkur hikoyalarda qahramonning botiniy his-tuyg'ularini tasvirlash yetakchilik qiladi. Bunga "Mung" hikoyasida ichki dard va istirobning keng tasvirlanishi aniq misol bo'ladi. Bu xil sarlavhali hikoyalarda tashqi yoki ichki ta-sir natijasida qahramon muayyan ruhiy holatni boshdan kechiradi.

Obraz nomidan yoki ismidan olingan sarlavhalarga "Buloq", "Do'ngkalla", "Oqbo'yin", "Qizcha", "Qashqa", "Sut sotuvchi bola", "Chol va bola", "Chetdagi odam" hikoyalari kiradi. Ushbu sarlavhalar bevosita hikoyaning bosh obraz nomidan olinib sarlavha o'la-roq asar tepasidan joy olgan.

Ramziy sarlavhaga ega bo'lgan hikoyalarga "Quyoshi botmaydi-gan yurt", "Quyosh tutilgan kun", "Unutilgan qo'shiq", "Zangori ko'l" va boshqalar kiradi. Ushbu sarlavhalar o'ziga xos, shartli ramziylikka ega. "Quyosh tutilgan kun" hikoyasi syujetida quyoshning tuti-lishi oxirgi zamonga, qiyomatga ishora qiladi. "Unutilgan qo'shiq" hikoyasida esa yoshlik davriga ishora qilinadi.

N.Norqobilov hikoyalari kompozitsion jihatdan o'ziga xos bo'lib, bu uning qahramonlar ruhiyatini peyzaj bilan parallel tasvir-lashda ko'rinadi. Bunga misol sifatida adibning "Quyosh tutilgan kun" hikoyasini olish mumkin, negaki ayni hikoyada peyzaj ruhiyat tasviridan tashqari, personajlar mansub muhitning qiyofasini ham

chizishda qo'l kelgan. Shuningdek, yozuvchi detalni asarning konsepsiyasiga mos ravishda mohirona qo'llaydi.

Adib asarlarida sarlavha asarning mazmunini belgilovchi kompozitsiya unsuri sifatida ko'zga tashlanadi. Adib o'z ijodiy niyatiga ko'ra asarlariga nom qo'yadi. Asarning muhim tarkibiy qismi sanalgan sarlavha orqali o'quvchi asar olamiga kirib boradi. Normurod Norqobilovning sarlavha qo'llashdagi mahorati adib hikoyalari konsepsiyasining yaxlitligini ta'minlashiga xizmat qiladi.

Adabiyotlar

1. Жўрақулов У. Берса инояти, йўқса синоати // Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 2018, 7 декабрь. №50.

2. Жўрақулов У. Назарий поэтика масалалари: Муаллиф. Жанр. Хронотоп. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт матбаа ижодий уйи, 2015. – Б. 233.

3. Жўрақулов У. (2023). “Илми балоғат”нинг маншаъи. SHARQ-U G'ARB RENESSANS ADABIYOTI: NAVOIY VA SHEKSPIR mavzuidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari, 1(1). Извлечено от <http://universal-adabiyotshunoslik.tsuull.uz/index.php/conference/article/view/2>.

4. Жўрақулов Узоқ. Худудсиз жилва. – Тошкент: Фан, 2006. – 203 б.

5. Sirojiddinov Sh. (2011). Alisher Navoiy. Manbalarning qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili. – T.: Akademnashr.

6. Сирожиддинов Ш. Учинчи ренессанс концепциясининг универсал асослари // SHARQ-U G'ARB RENESSANS ADABIYOTI: NAVOIY VA SHEKSPIR mavzuidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari. – 2022. – Т.1. – №1.

7. Quronov D. 2020. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo.

8. Ёшлик журнали 1983, 2-сон. – В. 39.

9. Қўшжонов М. 1983. Сайланма. 2 жилдлик. – Тошкент: Адабиёт ва санъат.

10. Норқобилов Н. 2022. Танланган асарлар. – Тошкент: Фирдавс-Шоҳ.

11. Норқобилов Н. 1990. Унутилган қўшиқ, Ҳикоялар. – Тошкент: Ёш гвардия.

12. Умуров Ҳ. 2004. Адабиётшунослик назарияси. – Тошкент: А. Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти. – В. 136.

13. Худойбердиев Э. 2007. Адабиётшуносликка кириш. – Тошкент. – В. 80.
14. Ҳамроев К. (2023). “Садди Искандарий” ва “Ҳамлет”да “билиб қолиш” мотиви. SHARQ-U G‘ARB RENESSANS ADABIYOTI: NAVOIY VA SHEKSPIR mavzuidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari, 1(1). Извлечено от <http://universal-adabiyotshunoslik.tsuull.uz/index.php/conference/article/view/16>.
15. Норкулова М. (2023). ИНСОН БОТИНИНИНГ ЭПИК ТАСВИРИ. SHARQ-U G‘ARB RENESSANS ADABIYOTI: NAVOIY VA SHEKSPIR mavzuidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari, 1(1). 2023.
16. Abdushukurov B.B. Ethnonyms in the Works of Alisher Navoi. Proceedings of the 1st Pamir Transboundary Conference for Sustainable Societies September 16–17, 2023, in Virtual, India | VOL. 1 NO. 1 (2024): PAMIR ONE PREPRINTS.
17. Yakubov Islamjon. Çağdaş özbek romanlarının poetik yapısında şarki ve türkülerin yeri / Dil ve edebiyat araştırmaları i karabük üniversitesi yayınları: 53 Karabük – 2020.
18. Зияева Ю. (2023). Навоий ва Шекспир: “Ошиқ-маъшуқа-рақиб” учлиги. SHARQ-U G‘ARB RENESSANS ADABIYOTI: NAVOIY VA SHEKSPIR mavzuidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari, 1(1). <http://universal-adabiyotshunoslik.tsuull.uz/index.php/conference/article/view/15>.
19. Ҳамраев К. 2020. Ҳикоя композицияси. Тошкент: Nurafshon bussenes.
20. Зияева Ю. Classic friendship and the image of “ashiq-mashuqaraqib”. Academia: An International Multidisciplinary Research Journal. – 83–100 pp.
21. Асадов М. (2023). “Ёлғизлик мотиви”нинг поэтик талқини. SHARQ-U G‘ARB RENESSANS ADABIYOTI: NAVOIY VA SHEKSPIR mavzuidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari, 1(1). <http://universaladabiyotshunoslik.tsuull.uz/index.php/conference/article/view/25>.
22. Mahmadiyor Asadov. (2022). A COMPARATIVE STUDY OF THE IMAGE OF SISYPHUS IN WESTERN AND UZBEK LITERATURE. World Bulletin of Social Sciences, 9, 75-78.
23. <http://uzsmart.ru>.